

Рецензії

[Рец.]: Василь Хижняков. Чернігівська старовина / Підготов. до друку і вступ. ст. О.Б. Коваленка, А.Л. Курданова, О.Я. рахна. – Чернігів: Видавництво “Десна поліграф”, 2016. – 352 с.

Рецензована книжка об'єднала в собі твори, що вийшли свого часу з-під пера відомого громадського діяча, популярного міського голови Чернігова, з ім'ям якого пов'язана поява в місті наприкінці XIX ст. таких важливих елементів комфорту, як водогін, електроосвітлення, бруківка тощо, голови Чернігівської губернської земської управи, члена кадетської партії, автора ґрунтовних мемуарів “Воспоминания земского деятеля” (Пг., 1916) Василя Михайловича Хижнякова (1842–1917). Зусиллями фахівців Чернігівського національного педагогічного університету ім. Т.Г. Шевченка вона підготовлена й видана в рамках обласної Програми підтримки розвитку інформаційної та видавничої сфер Чернігівщини на 2016–2020 роки. Поява її безумовно на часі, бо, по-перше, є гідним ушануванням пам'яті однієї з символічних постатей Чернігівщини доби “Великих реформ” та пореформеного періоду¹; по-друге, в умовах, коли в сучасній Україні розгортається реформа децентралізації, багатий і повчальний фактологічний матеріал книжки доводить високу роль місцевого самоврядування і його провідників, можливість радикальних і таких бажаних змін на краще у системі освіти, медицини, міського господарства; по-третє, досвід реалізації подібних видавничих Програм на рівні області демонструє реальну можливість підтримки на конкурентній основі наукової й літературної праці місцевих авторів.

Видання містить вступну статтю відомих фахівців із історії Чернігівщини О.Б. Коваленка, А.Л. Курданова, О.Я. Рахна “Громадський діяч та історик Василя Хижняков” (с. 4–24)², де висвітлено формування його особистості й життєвий шлях, етапи професійної й громадської діяльності, зазначено заслуги з благоустрою Чернігова як губернського міста. Згадано й про те, що В. М. Хижняков виховав сімох дітей, деякі з яких (як, наприклад, син Василь Васильович Хижняков, доньки Ольга та Єлизавета) теж залишили помітний слід в громадському або літературному житті. Автори зазначають, що Хижняков є автором понад 100 друкованих праць, які варті подальшого археографічного опрацювання.

Рецензована збірка підготовлена в процесі виконання кафедрального проекту “Регіональні еліти Лівобережної України у громадсько-політичному та соціокультурному житті Російської імперії XIX – початку XX століття”. Під однією обкладинкою об'єднані твори, що друкувались в “Киевской старине”, “Земском сборнике Черниговской губернии”, “Русской мысли”, а також окремими виданнями, нині раритетними й малодоступними. Показово, що роботи В.М. Хижнякова подаються мовою оригіналу, і це теж слід вітати.

Працю “Черниговская старина (1765–1810 гг.). По архивным бумагам городской думы” (с. 25–62) автор розпочинає згадкою про те, що “в бытность свою городской головою в Чернигове, я ознакомился в 1885 г. с состоянием архива городской думы, насколько было возможным, привел его в порядок и убедился, что в нем есть немало ценного для истории города. На основании этого материала я решил составить очерк состояния Чернигова в конце прошлого века. Тогда же сделал немало выписок из дел, но затем в 1886 г. я был избран председателем губернской земской управы и не имел уже возможности продолжать эту работу. Теперь, на досуге разобравшись в этих выписках, я нашел не бесполезным поделиться с читателями фактами, взятыми из первоисточника. Они могут пригодиться для историка” (с. 25). Він висвітлює стан міського господарства в Чернігові в останній третині XVIII – на початку XIX ст., статус євреїв у місті, стан міського управління, міські фінанси, подорож Катерини II через Чернігів, топографію міста, виступаючи в певному сенсі як місцевий літописець.

¹ На сайті Чернігівської міської ради нещодавно з'явилася електронна петиція, в якій пропонується встановити погруддя колишньому очільнику міста В.М. Хижнякову. У петиції зазначено, що влітку 1897 р. в Чернігові було встановлено два перші пам'ятники, знищені за часів революції; зрештою, до наших днів лишився постамент одного з них, на якому до осені 2014 р. стояло погруддя М. Фрунзе. Оскільки зараз вказаний постамент, спроектований академіком Марфельдом, є незатребуваним, запропоновано його реставрувати та встановити погруддя Хижнякова (У Чернігові хочуть встановити пам'ятник меру. 12.01.2017. Режим доступу: <http://cheline.com.ua/news/society/u-chernigovi-hochut-vstanoviti-pam-yatnik-meru-51749>).

² Тут і далі в дужках зазначені сторінки рецензованої книжки.

У розвідці “Краткая записка об основании Черниговской женской гимназии” (1896 р.) В.М. Хижняков так пояснює мотиви, що спонукали його взятися до цієї праці: “по желанию попечительного совета, я взял на себя составить краткую записку об основании гимназии и о первых годах ее жизни, так как я, прибыв в Чернигов на службу в 1866 году, был свидетелем и в некоторой степени участником этой жизни”, зауважуючи: “Исполняя это поручение совета, считаю нужным пояснить, что при составлении настоящей записки, я пользовался, главным образом, делами попечительного совета, а отчасти своими личными воспоминаниями” (с. 63). Хижняков віддає належне ролі чернігівського губернатора князя С.П. Голіцина та його дружині в організації першої жіночої гімназії в місті, детально розповідає про енергійні кроки місцевого освіченого суспільства щодо збирання коштів на фінансування гімназії, наводить факти щедрих пожертв та безкорисливої праці. З теплотою згадує одну з ключових постатей, що стояла біля витоків гімназії – Іллю Петровича Дорошенка (с. 67–68). “Я прибыл в Чернигов на службу очень юным. Одновременно со мной, в здешней гимназии было еще несколько таких же молодых преподавателей. Все мы группировались около Ильи Петровича, который был тогда значительно старше нас. Его необыкновенная гуманность, любовь к делу, страстный интерес ко всему светлому, живому особенно привлекали к нему молодежь. Жизнь его, все действия и отношения к окружающему были проникнуты такою строгой нравственностью, что он был для нас живой совестью. Если, бывало, сгоряча или по неопытности сделаешь что-нибудь не так, то в глазах Ильи Петровича непременно увидишь немой упрек, а иногда выслушаешь и приятельское внушение, а вызвать неудовольствие этого человека было хуже всякой кары. Учившиеся у Ильи Петровича вспоминают о нем с такими же глубокими симпатиями и уважением” (с. 67). Як глибоко переймався Василь Михайлович питаннями освіти, демонструють останні рядки цієї праці, де він нарікає на недостатню увагу до цього поважного навчального закладу з боку зацікавлених установ та приватних осіб: “Трудно объяснить причины такого печального явления, но очевидность его несомненна” (с. 71).

У праці “Народное образование в Черниговской губернии” (с. 72–131), виданій у 1897 р., подано начерк історії освіти в регіоні від заведення земства та до кінця XIX ст. В.М. Хижняков зауважує, що “еще 30 лет назад правительственная власть признала всеобщее обязательное обучение непременным условием для успешного развития государственной и общественной жизни, но только отложила издание закона о таком обучении до подготовки необходимых для этого условий, возлагая главную роль в этом деле на земство” (с. 72). Автор, спираючись на наявні у нього відомості з історії народної освіти в Чернігівській губернії за останні десятиріччя, поставив собі за мету з’ясувати в цьому процесі роль земства та подальші його нагальні задачі. Щодо головного джерела своєї розвідки, то він зазначає: “В нашей губернской управе есть весьма интересные, собранные в 1869 г., сведения о состоянии народного образования в губернии. Сведения эти сообщены мировыми посредниками и уездными земскими управами. Кроме цифровых данных, эти сведения представляют ряд характеристик состояния школьного дела в указанное время, изложенных представителями земства, посредниками и членами волостных правлений, отвечавшими на запросы посредников, и дающих такую любопытную и поучительную картину, что я считаю нужным изобразить ее здесь с возможной подробностью” (с. 72). І дійсно, автор наводить низку вельми колоритних та переконливих свідчень щодо стану початкової освіти до і після заведення земств у кожному повіті, пише про “привиди шкіл” (с. 76), про церковно-приходські школи, про їхній фінансовий стан, учительські кадри, методику навчання, забезпеченість підручниками... Все це без зайвих емоцій, але з неспростовними фактами й вельми переконливо. Змістовною є таблиця щодо фінансування окремими повітовими земствами системи народної освіти (с. 107). Ставлення того чи іншого земства до народної освіти В.М. Хижняков пояснює передусім специфічним складом повітових земських зібрань, де, на його думку, було не занадто багато людей, що енергійно й альтруїстично сприяли справі народної освіти, бо більшість передусім і повсякчасно дбала про економію коштів (с. 108–109). Знайома картина... Вельми цінною є подана автором інформація щодо фінансування губернським земством в 1894 р. сільських громадських бібліотек (с. 118), створення книжкових складів в 1895 р. (с. 119), участі місцевих інтелігентних кадрів в доборі корисної для народу лектури та створення друкованого каталогу (с. 120), критика навчальних програм для початкових училищ, стану педагогічних курсів, характеристика інспектури народних училищ... (с. 132).

Але, незважаючи на критичний та розсудливий характер, В.М. Хижняков судячи з усього, був таки оптимістом, бо висловив наприкінці свого нарису впевненість щодо сприятливих перспектив народної освіти на Чернігівщині, стосовно того, що “губерния наша в ближайшем будущем станет наряду с первыми земскими губерниями в России в деле просвещения темного сельского люда” (с. 133).

Надзвичайно цікаву інформацію щодо того, як у пореформений період здійснювався благоустрій губернських міст, подає студія В. М. Хижнякова, де детально, “з перших рук”, розважливо й без власної самореклами, описується задум, проектування, пошук ресурсів й процес побудови першого водогону в Чернігові (с. 134–176). “Міська історія”, процеси урбанізації, “історія повсякденності”, нарешті, роль окремих особистостей у розквіті міст у добу індустріалізації та модернізації – популярна проблематика в модерній історіографії, а тому цей матеріал є цінним джерелом для таких студій.

Однією з ключових та найбільш об’ємних у збірці є праця Хижнякова “Обзор деятельности Черниговского уездного земства за 50 лет” (1916 р.) (с. 177–297). Як зазначає автор, написана вона за постановою повітового земського зібрання і, як “стисле ювілейне видання”, призначена окреслити в головних рисах та цифрах поступ найбільш важливих напрямків земської діяльності (с. 177). В.М. Хижняков подає періодизацію земської історії за трьохріччями, аналізує фінансові ресурси земства, стан земської медицини (с. 237–252), ветеринарної справи (с. 252–255), економічних заходів (с. 255–277)... Праця містить цінні статистичні таблиці та відомості про поіменний склад повітових гласних за весь період існування

земства, так що певним чином це, так би мовити, підстава для “колективної біографії” Чернігівського повітового земства ...

Як бачимо, усі дбайливо зібрані й ретельно підготовлені упорядниками до друку праці патріарха Чернігівського земства й міського самоуправління є цінним фактографічним джерелом, доступним відтепер і для фахівців, і для широкого загалу. Видання містить анотовані географічний та іменний покажчики. На жаль (вірогідно, за браком місця), відсутні детальні коментарі до текстів.

Сподіваймося в перспективі на перевидання мемуарів В.М. Хижнякова, бажано з розповіддю про його велику родину, з висвітленням його суспільно-політичних поглядів, ставлення до “українського питання”, з палітрою свідчень про нього сучасників, з коментарями й детальною біобібліографією. Хотілось би також побачити й окрему монографію про цю непересічну особистість.

Як уявляється, постаті діячів російського земського і “нового”, партійно-політичного лібералізму, репрезентантів поліетнічної імперії Романових, але водночас – і палких патріотів своєї “малої батьківщини”, заслуговують на значну більшу увагу українських істориків. Слід привітати рецензоване видання як один із дієвих кроків у даному напрямку. Взагалі ж, спільні, добре скоординовані, безкорисливі зусилля чернігівських істориків щодо “збирання спадщини” видатних діячів рідного краю, проведення різноманітних комемораційних заходів щодо творення пантеону славних імен і локальних “місць пам’яті” є переконливим свідченням спадкоємності інтелектуальної традиції і одночасно її “конструювання”. І це не може не викликати щирого захоплення й поваги.

С. Г. Іваницька